

HELMUT MÜLLER-ENBERGS

„AZ ELLENSÉG TERVEIT CSAK KÉMEK RÉVÉN LEHET KIDERÍTENI”
PORTYÁZÁS AZ 1999-ES KÉMIRODALOMBAN

1999-ben csupán az USA-ban, Nagy-Britanniában, Oroszországban és Németországban több mint félszáz szakkönyv jelent meg a kémkedés témájában. Ez igazolja a konspiratív információszerzés története és „művészete” iránti tartós érdeklődést. Különösen az NSZK elleni hírszerző munka vont a bűvkörébe a nyilvánosságot. Töretlen a folyamat az egyes részletek tudományos feldolgozására is, de a legnagyobb figyelem még az egyes ügynökök, felderítők és kémek leleplezésére irányul, ha enyhén csökkenő mértékben is. E könyvek közül tizenkettőt mutatunk be, amelyek bibliográfiai adatai a *Függelekben* olvashatók.¹

A GESTAPO

Caterina Abbati történész többévi kutatómunkával rekonstruálta az „S 11” titkosügynök szokatlan történetét, akit a Gestapo II/A/2. osztálya foglalkoztatott 1936–1938 között. Az „S 11” mögött Carmen Mory rejtőzött, aki 1906-ban született, és Svájcban nőtt fel egy polgári családban. Ő volt a 11. bizalmas munkatársa Bruno Sattler bűnügyi felügyelőnek, akinek a feladatköréhez tartozott – a Gestapón belül – az illegálisan működő Német Szociáldemokrata Párt bel- és külföldi tevékenységének megfigyelése. Sattler először Svájcban vetette be Moryt, ahol adatokat kellett gyűjtenie Emil Oprecht kiadóról, majd Franciaországban kellett szociáldemokrata csoportokat felderítenie. Ott vele együtt több ügynököt lepleztek le. A francia katonai bíróság halálos ítéleteket hozott, csak Moryt kapott kegyelmet. A német megszállás után a Gestapo azt feltételezte, hogy Moryt azért nem végezték ki, mert elárulta hírszerző munkáját, ezért a ravensbrücki női koncentrációs táborba internálták. Ott – ahogy azt egy brit katonai bíróság később megállapította – közreműködött fogolytársai bántalmazásában és megölésében. A háború után a brit titkosszolgálat bízta meg azzal, hogy vegyen részt a nemzetiszocialista háborús bűnösök felkutatásában, bár ravensbrücki szerepe nem maradt titokban. 1947-ben Hamburgban újra halálra ítélték, de öngyilkos lett. Caterina Abbati visszafogottan rajzolja meg ezt az életutat. Gondos kutatásokon alapuló kötetében sorra veszi az eseményeket, de nem dramatizálja azokat. Sokrétűen ábrázolja, hogy Moryt hírszerző munkájában mindenkélt az anyagi érdek motiválta.

Elyesa Bazna esete más, mint a szinte elfelejtettnek hitt Carmen Moryé. A „Cicero” névéhez kapcsolódó művelet annak idején különleges érdeklődést keltett, mivel a második vi-

1 A szerző eredeti, német nyelven írt munkájában tizennyolc könyvet ismertet. A MOSZAD-dal, a holland és az amerikai titkosszolgálattal foglalkozó művek itt nem szerepelnek.

lágháború döntő szakaszában (1943. október–1944. március) sikerült az ankarai brit nagykövetség olyan iratait lefényképeznie, amelyek értékes információkat adtak a szövetségesek taktikai és stratégiai szándékairól az Overlord-hadművelet előestéjén. Elyesa Bazna ezeket Sir Hughe Knatchbull-Hugessen nagykövet komornyikjaként szerezte meg, miközben gazdája zongorázott vagy aludt. „Cicero” a fotókért feltűnően magas összeget, 1,2 millió fontot kapott a német nagykövetségtől, ami aláhúzza a megszerzett irategyüttes magas értékét. Joachim von Ribbentrop, a német külügyminiszter azonban az elé tárt dokumentumokat megtevesztésnek ítélte, ezért ezek a szenzációs „leletek” nem kaptak kellő figyelmet. A „Cicero”-esetnek mégis megvan a maga fontos helye a kémirodalomban.

Ludwig Moyzisch, az ankarai német nagykövetség egykori attaséja, aki „Cicero”-t „tartotta”, már 1950-ben megírta „tényjelentését”. Az átvert nagykövet 1960-ban visszaemlékezéseivel, „Cicero” pedig a sajátjával 1962-ben lépett a nyilvánosság elé.² Ezek a szerzők persze alkalmazkodtak a korabeli közönség ízléséhez, így a történet megalapozott és dokumentumokkal alátámasztott bemutatása eddig hiányzott. Ezt tárja most elénk Richard Wires történész, a londoni University’s Center egykori professzora és ügyvezető igazgatója a *Cicero-kémügy* című könyvével. A szerző száműz néhány szenzációhajhász legendát, és egyúttal kitűnően rekonstruálja azt a műveletet, amelyből – érdekes módon – senki sem került ki győztesen.

„AZ ELLENSÉG TERVEIT CSAK KÉMEK RÉVÉN LEHET KIDERÍTENI”

AZ ÁLLAMBIZTONSÁGI MINISZTERIUM

A keletnémet Állambiztonsági Minisztérium (ÁBM) nyugati tevékenysége iránti érdeklődés töretlen. Csaknem évente jelennek meg e témában figyelemre méltó munkák. Közülük Thilo Weichert és Rita Sélitrenny, Peter Richter és Klaus Rösler, Peter Siebenmorgen, Friedrich Wilhelm Schломann, valamint Peter-Ferdinand Koch munkái a legfontosabbak.³ Mindemlélt a kutatás állapota nem kielégítő. Rainer Eppelmann, a Német Szövetségi Parlament Enquête-bizottság elnöke 1997 márciusában azt javasolta a Gauck-hivatalnak, hogy vizsgálja meg az ÁBM hagyatékát, és az eredményeket szakvéleményében foglalja össze. Ezután jelent meg *Az ÁBM nyugati tevékenysége* című kötet, amely a Gauck-hivatal munkatársainak írásait tartalmazza. Az eddigi kutatásokat Hubertus Knabe, Jochen Hecht, Birgit Sündram és Herbert Ziehm foglalja össze. Munkájukból kiderül, hogy jóval több Stasi-irat maradt meg, mint ahogy eddig sejtették. Hubertus Knabe történeti áttekintésében felvázolja az ÁBM nyu-

2 Ludwig Moyzisch: *Der Fall Cicero. Es geschah in Ankara. Die sensationelste Spionageaffäre des Zweiten Weltkriegs* [A Cicero-eset. Ankarában történt. A második világháború szenzációs kémügye]. Frankfurt am Main, 1950; Hughe Knatchbull-Hugessen: *Diplomat in Peace and War* [Diplomata békében és háborúban]. London, 1960; Elyesa Bazna: *Ich war Cicero. Die Bekenntnisse des größten Spions des Zweiten Weltkriegs* [Én voltam Cicero. A második világháború legnagyobb kémének vallomásai]. München, 1962.

3 Thilo Weichert–Rita Sélitrenny: *Das unheimliche Erbe. Die Spionageabteilung der Stasi* [A szörnyű örökség. A Stasi kémosztálya]. Lipcse, 1991; Peter Richter–Klaus Rösler: *Wolfs Westspione. Ein Insider-Report* [Wolf nyugati kémei. Bennfentes riport]. Berlin, 1992; Peter Siebenmorgen: „Staatssicherheit” der DDR. *Der Westen im Fadenkreuz der Stasi* [Az NDK „állambiztonsága”. A Nyugat a Stasi célkeresztjében]. Bonn, 1993; Friedrich Wilhelm Schломann: *Die Maulwürfe. Noch sind sie unter uns, die Helfer der Stasi im Westen* [A vakondok. Még köztünk vannak a Stasi segítői Nyugaton]. München, 1994; Peter-Ferdinand Koch: *DDR contra BRD. Die feindlichen Brüder. Eine Aufarbeitung von Quellen und bislang geheimen Dokumenten der letzten 50 Jahre* [NDK kontra NSZK. Az ellenséges fivérek. A források és az utolsó 50 év mindeddig titkos dokumentumainak feldolgozása]. Bern, 1995.

gati tevékenységének lényeges irányait, majd a következő fejezetben az egyes szolgálati egységek tevékenységét és történetét példaként írja le. Hanna Labrenz-Weiß az ÁBM II. Főosztályával, a kémelhárítással foglalkozik. Andreas Schmidt a „rádiófelderítést” tárja fel, amely a III. Főosztály tevékenységi körébe tartozott. Tobias Wunschik a terrorizmus kérdéseiben illetékes XXII. főosztályról ír, Bernd Eisenfeld pedig a Központi Koordinációs Csoportról, amelyhez a szökések és a kiutazások tartoztak. Monika Tantzschert azt vizsgálja, hogy hogyan továbbították az adatokat Moszkvába. Hubertus Knabe előzetes mérleget készít, amelyben azt az erősen vitatott tézist állítja fel, hogy az ÁBM-nek sikerült „közvetlen politikai befolyást kifejtenie az NSZK-ban”, amelyet konkrét esetek révén lehet megítélni. A könyv háromszáz oldalal az ÁBM-dokumentumokat közöl, köztük az NSZK célobjektumaira vonatkozó iratokat. A kötetet folytatódnak a „művelési területre” vonatkozó kutatások, amelyek részletesen bizonyítják az állambiztonsági szolgálat elhárítási és felderítési egységeinek szoros összefonódását.

John O. Koehler – aki hosszú éveken át volt az Associated Press tudósítója – szintén az NSZK-beli kémkedés feltárását ígéri könyvében, ígéretét azonban nem váltja be. Egrészét csak mozaikokat ragad ki az ÁBM történetéből, másrészt figyelmen kívül hagyja a jelenleg folyó kutatásokat, így messze lemarad mögöttük. A könyv azokból az információkból táplálkozik, amelyeket a szerző az ÁBM négy főfoglalkozású munkatársával folytatott beszélgetések során szerzett. Legfőbb tanúja Rainer Wiegand, akivel 1990–1993 között többször találkozott Münchenben. Ő vezette a II. Főosztály (kémelhárítás) „külföldiek munkacsoportját”, amely elsősorban az NDK-ban megforduló külföldiek „ellenséges tevékenységével” foglalkozott. Így a könyv egynegyede Abu Nidal, Carlos és a berlini La Belle diszkó elleni bombamerényletekkel foglalkozik. Koehler beszélgetett Wiegand főnökével, Günther Kratschcsal, a II. Főosztály vezetőjével is, továbbá 1990–1991-ben találkozott Heinz Buschsal, a Felderítő Főcsoportfőnökség VII. osztályának helyettes vezetőjével. Ez az osztály a megszerzett információk értékelésével foglalkozott. Busch katonai kémkedésre szakosodott. Az e területen dolgozó ügynökökről szóló fejtegetések hatvan oldalt tesznek ki. Végül a szerző rendelkezésére állt Karl Grossmann is, aki – mielőtt kivált volna a Felderítő Főcsoportfőnökség IX. osztályából (titkosszolgálatok) – a Szövetségi Hírszerző Szolgálatnál az ügynököket irányította. Noha fontos kortanúk álltak Koehler rendelkezésére, nem tudta ismereteit tudományos módon összegezni. Az ÁBM nyugati tevékenységének egyik konkrét esetét példázza az 1972-ben alapított Nemzetközi Emberjogi Társaság (NET), amely kezdettől fogva a kelet-európai és különösen az NDK-beli emberi jogok védelmének kötelezte el magát. A társaság előkelő helyet foglalt el az ÁBM „ellenséges szervezetei” között, aminek következtében a legkülönbözőbb módokon vetették be ellenük a hírszerző szolgálatokat.

Ez a témája Jürgen Wüst politológus doktori disszertációjának is.⁴ Az első fejezetben az emberi jog fogalmát vizsgálja, a másodikat a NET szervezetpolitikai fejlődésének szenteli megvilágítva az alapszabályzatot és a struktúrát, valamint bemutatva a fő tevékenységi köröket. Az érdekes harmadik fejezet az ÁBM-nek a társaság ellen folytatott akcióit járja körül: a VII. Főosztály létrehozott egy központot az operatív eljárások megszervezésére – a különféle alárendelt operatív eljárásokkal – azzal a céllal, hogy „intézkedéseket foganatosítson az operatív területen, illetve az NDK-ban működő támaszpontok ellenséges erőit zavarja, elbizonytalanítsa, megbénítsa – egészen addig, hogy likvidálni lehessen ezeket az erőket”. A feltárt ötvennégy dossziéból sokirányú tevékenység ismerhető meg: a „szervek” a NET tekintélyét

4 Jürgen Wüst: Die Internationale Gesellschaft für Menschenrechte (IGM) im Visier von Antifa und Staatssicherheit [A NET az antifaszizmus és az állambiztonság fényében]. In *Jahrbuch Extremismus & Demokratie (E & D)* [Szélsőségek és demokrácia évkönyve]. 8. kötet. Szerk. Uwe Backes, Eckhard Jesse. Bonn, 1996, 37–53. o.

romboló hamisított dokumentumok mellett ügynököket is bevetettek – sok esetben sikeresen. Wüst összesen hét ügynököt derített fel, köztük „Albert”-et, aki információkat továbbított a NET-irodából. Jól ismert a Nemzetvédelmi Minisztérium volt ügynökének, Günther Platzdaschnak az esete, aki 1988-ban a NET sajtóirodájában dolgozott. Wüst szerint az ÁBM NET elleni tevékenysége nem maradt következmények nélkül. A médiában ismétlődően fel-feltűnő szélsőjobboldali imázst ezekre a dezinformációkra vezeti vissza. A szerző szerint bár az ÁBM egyes akciói kevésbé voltak látványosak, mégis hozzájárultak ahhoz a tényhez, hogy az emberi jogi kérdések a belnémet kapcsolatokban „összességében alárendelt szerepet” játszottak.

Hasonló bepillantást nyújt a „nyugati tevékenységbe” Thomas Auerbach is, aki „a láthatatlan front különítményeit” vizsgálja. Ő a Gauck-hivatal tudományos munkatársa, aki egyik munkájában már írt az ÁBM elkülönítő táboraikról,⁵ és bemutatta az ÁBM különleges kérdésekkel foglalkozó munkacsoportjának idevágó előkészületeit. A munkacsoport speciálisan kiképzett különítményekkel rendelkezett, amelyeknek háború esetén az NSZK-ban szabotázszt, robbantást, túszejtést, ivóvízmergezést kellett volna végrehajtaniuk egészen a merényletekig. A titkosügynököket tanfolyamokon képezték ki a „különleges harcászati”-ra. A szükséges ismereteket egy kézikönyvben foglalták össze. A „likvidálás” fogalmát így magyarázták: „magában foglalja az egyes személyek és személyi csoportok fizikai megsemmisítését. Ez végrehajtható: lelövésével, leszúrásával, elégetéssel, robbantással, agyonveréssel, mérgezéssel, megfojtással.” Az NSZK-ban 1981-ben összesen háromszáznegyvenhat „célobjektumot készítettek elő”. Auerbach érdeme, hogy azt az összefoglalót, amelyet Stefan Fingerle és Jens Gieseke készített az 1950-es és az 1960-as évek előszervezeteiről,⁶ kiterjesztette a következő évtizedekre, ám eközben elmaradt az események történelmi és intézménytörténeti bemutatása.

Marianne Quoirin újságíró, aki két évtizeden át látogatta a kémügekkel foglalkozó bírósági tárgyalásokat, a „Rómeó-esetek” felderítésének szentelte magát. Kutatásaiban a bírókhoz, államügyészekhez és volt ügynökökhöz fűződő sokéves kapcsolataira támaszkodott még. Aligha akadt más az NSZK-ban, aki nála jobban ismeri az ügynöknőket. Ezek az előzetesen megszerzett ismeretek – Heinz Hülser, a Szövetségi Alkotmányvédő Hivatal e kérdésekben akkoriban illetékes munkatársának eddig nyilvánosságra nem hozott elemzésével⁷ együtt – képet adnak a hírszerző szolgálat egyik sajátos válfajáról, ami nem más, mint a szerelmi kémkedés. Ennél lényegesen szűkösebb anyaggal kellett beélnie Elisabeth Pfisternek a *Rómeó-vállalkozás, a Stasi szerelemkülönítménye* hangzatos címet viselő könyvében. Quoirin részletesen leírja a „Rómeók hálóját”, az összeköttetés útjait, valamint a konkrét hírszerző munkát, és a nők életrajzát is közli. Megrendítő olvasni ezeknek az asszonyoknak a rendkívüli lelkiállapotát bemutató sorokat, amelyekben arról számolnak be, hogy miként ébredtek rá arra, hogy becsapták őket.

5 Thomas Auerbach: *Vorbereitung auf den Tag X. Die geplanten Isolierungslager des M/S* [Előkészület az X-napra. Az ÁBM tervezett elkülönítő tábora]. Berlin, 1995.

6 Stefan Fingerle–Jens Gieseke: *Partisanen des Kalten Krieges. Die Untergrundtruppe der Nationalen Volksarmee 1957 bis 1962 und ihre Übernahme durch die Staatssicherheit* [A Nemzeti Néphadsereg földalatti csapatai 1957–1962 között, s ennek az állambiztonság általi átvétele]. Berlin, 1966.

7 Heinz Hülser: *Der unbewußte Vorgang. Der Versuch einer Gesamtbetrachtung von Bestimmungselementen und Handlungen auf Grundlage psychologischer Kenntnisse und Praxisbezogener Analysen* [A tudatalatti folyamat. Cselekedetek és eljárások elemzésekísérlete pszichológiai ismeretek és analitikus esetelemzések alapján]. Köln, 1993 (kézirat).

Barbara Miller 1997-ben a glasgow-i egyetemen megvédett doktori disszertációja, amely *A Stasi informátorai és hatásuk a társadalomra* címmel jelent meg, az első brit monográfia az ÁBM ügynökeiről. Annette Maennelhez⁸ hasonlóan ő is a médián keresztül fordult az egykori besúgókhöz: jelentkezzenek interjúra. Könyvében tíz ügynökkel folytatott beszélgetését értékelte. Az interjúkat összehasonlította a Gauck-hivatal Stasi-aktáival. Megvizsgálta, hogy a konspiratív munkában milyen volt a viszony a hatósági előírás és a gyakorlati teljesítmény között. Megkísérelte feltárni az ügynökök hétköznapijait és kettős életét. Az eredmény meggyőző: a volt besúgók által mondottak messzemenően egyeznek az aktahagyaték megállapításaival. Jobban lehetett következtetni a besúgók motivációjára a beszélgetésekből, mint az aktákból. Bár a motivációkat – gyakran mechanikusan – zsarolásra, anyagi érdekeltségre és meggyőződésre osztották fel, kiderül, hogy ha különböző mértékben is, de mind a három tényező szerepet játszott a megkérdezett ügynöknél. Különösen jól sikerült a besúgók mindennapjairól szóló fejezet. Az ügynökök nem egy árnyékhadsereg tagjaként jelennek meg, hanem sokkal inkább egymástól eltérő érdekekkel bíró egyénként. Belügyes feletteseik többféle szerepet eljátszottak, hogy az ügynökök teljesítőképességét fokozzák. Barbara Miller figyelemre méltó művet alkotott.

A Stasi-nyelvezet egyre inkább foglalkoztatja a nyelvészeket. Ingrid Kühn és Helmut Henne⁹ után immár Christian Bergmann, a chemnitz-i műszaki egyetem nyugállományú professzora is megírta átfogó, bár kissé felületes munkáját erről a nyelvről. Bergmann néhány ügynökakta, az ÁBM alapdokumentumai és Erich Mielke miniszter beszédei alapján elemzi a különböző fogalmakat, mint például a „megdolgozni”, „kipakolni”, „bomlasztani” vagy „lefőlni” szavakat. Arra a meglepő eredményre jut, hogy az ÁBM-nek nincs „homogén, uniformizált nyelve”, és sok az „egyéni árnyalat” a besúgók szóhasználatában. Bergmann tanulmányozta a titkos nyelvek átvételének, az orosz nyelvi hatásoknak, valamint a katonanyelvnek az ÁBM nyelvzetére gyakorolt hatásait is.

A KGB

Az utóbbi néhány évben Németországban is megjelentek olyan kiadványok, amelyek a KGB eredeti iratait értékelik.¹⁰ Ezek gyakran csak az érdeklődő szakemberek szűk köréhez jutnak el, olykor viszont hónapokig beszéd tárgyai, megjelenésüket pedig várva várják. Így történt ez Vaszilij Mitrohin ezredes – aki 1948-tól 1984-ig a KGB alkalmazottja volt – példa nélküli cédulagyűjteményével is. Utolsó tizenkét szolgálati évében az I. Főcsoportfőnökség, vagyis a Külföldi Kémkedés irattárának átköltöztetését intézte a Lubjankából Jaszenovóba. Ezt az időt

8 Annette Maennel: *Auf sie war Verlaß. Frauen und Stasi* [Benne bíztak. A nők és a Stasi]. Berlin, 1995.

9 Ingrid Kühn: Mit „Argus“-Augen. Decknamen für inoffizielle Mitarbeiter der Staatssicherheit [„Árgus” szemekkel. A Stasi-ügynökök fedőnevei]. *Der Sprachdienst*, 1992. 36. sz. 177–180. o.; Helmut Henne: Legendieren, Abschöpfen. *Das Wörterbuch der Staatssicherheit* [Legendázás, lefejes. A Stasi szótára]. *Zeitschrift für germanistische Linguistik*, 1995. 23. sz. 210–214. o.

10 Csak néhány példa: Oleg Zarew–John Costello: *Der Superagent. Der Mann, der Stalin erpreßte* [A szuperügynök. Az ember, aki Sztálint zsarolta]. Bécs, 1993; Pawel A. Sudoplatow–Anatolij Sudoplatow: *Der Handlanger der Macht. Enthüllungen eines KGB-Generals* [A hatalom kiszolgálói. Egy KGB-tábornok leleplezései]. Düsseldorf–Bécs–New York–Moszkva, 1994; George Bailey–Sergej A. Kondraschow–David E. Murphy: *Die unsichtbare Front. Der Krieg der Geheimdienste im geteilten Berlin* [A láthatatlan front. A titkosszolgálatok háborúja a megosztott Berlinben]. Berlin, 1997.

okmányok másolására is kihasználta, amelyeket aztán elrejtett. Nyolc évvel a nyugdíjazása után, 1992-ben a brit titkosszolgálat őt és a céduláit Nyugatra csempészte. A KGB-ről az 1990-es években napvilágot látott kiadványokban többnyire közlésre engedélyezett iratok jelentek meg, Mitrohin feljegyzései viszont más típusúak. Ez a „legteljesebb és legátfogóbb anyag a KGB-ről, amely valaha is előkerült”. Ezek az iratok azóta is foglalkoztatják a közvéleményt, különösen a németeket, akik 1996 decemberében értesültek a másolatok létezéséről. Ez az információs áradat valószínűleg sok bosszúságot okozott a KGB utódszerveinek, és feltételezhető az is, hogy a szervek az átállt Hansjoachim Tiedge emlékiratát¹¹ preventív céllal, figyelmeztetésként jelentették meg 1998-ban.

Mitrohin nemcsak történelmi okmányokat, tervezeteket és jelentéseket másolt le, hanem a KGB-nek dolgozó ügynökök valódi nevét is. Ez annyira sokkoló hatású volt, hogy a német fordításból kimaradt az eredeti brit kiadás¹² néhány fejezete. Olykor neveket hagytak ki, hogy elejét vegyék az esetleges büntetőeljárásnak. Mint ahogy az átállt Oleg Gordiewsky¹³ esetében is történt, ennek a kiadványnak is Christopher Andrew KGB-szakértő a társszerzője, aki megkísérelte a terjedelmes adatgyűjteményt az eddigi ismeretekkel összekapcsolni. A könyv bepillantást enged a KGB struktúrájába és gondolkodásmódjába, bemutatja a trockisták és az emigráns oroszok üldözését, további részletekkel szolgál a „Manhattan-terv”-vel kapcsolatos kémkedésről, valamint az NSZK-ba és néhány más európai országba irányuló beépülési kísérletekről. Heinz Felfe és Leonore Sütterlin ismert eseteit sok esetben pontatlan részletekkel mutatja be. A könyvből óriási adathalmaz tárul elénk, és a bennük rejlő információk nem hagyhatók figyelmen kívül.

JELEN ÉS JÖVŐ

A Gauck-hivatal munkagényes és a törvényhozó által megkövetelt feladata a korábban foglalkoztatott ügynökök tevékenységének felülvizsgálata (átvilágítása), amennyiben az illetékes személyzeti hivatalok kezdeményezik ezt. A csaknem tízéves gyakorlati tapasztalat nyomán született néhány olyan publikáció, amelyek a leplezett személyeket érintő következményekkel és azok jogi alapjaival foglalkoznak, különösen Hans Hubertus von Roenne munkáit kell kiemelnünk.¹⁴ Ez a témája Hans-Christian Catenhusen doktori disszertációjának is.

- 11 Hansjoachim Tiedge: *Der Überläufer. Eine Lebensbeichte* [Az átálló. Egy élet meggyónása]. Berlin, 1998.
- 12 Christopher Andrew–Wassili Mitrochin: *The Mitrochin Archive: The KGB in Europe and the West* [A Mitrohin-irattár. A KGB Európában és a Nyugat]. London, 1999. A könyv magyarul is megjelent: Christopher Andrew–Vaszilij Mitrohin: *A Mitrohin-archívum. A KGB otthon és külföldön*. Budapest, 2000, Talantum, 727 o.
- 13 Christopher Andrew–Oleg Gordiewsky: *KGB. Die Geschichte seiner Auslandoperationen von Lenin bis Gorbatschew* [A KGB külföldi műveleteinek története Lenintől Corbacsovig]. München, 1990; Uő: *Comrade Kryuchkov's Instructions. Top Secret Files on KGB Foreign Operations 1975–1985* [Kryucskov elvtárs utasításai. Szigorúan titkos irattár a KGB 1975–1985 közötti külföldi műveleteiről]. Stanford, 1991; Uő: *More „Instructions from the Centre”. Top Secret Files on KGB Global Operations 1975–1985* [További „utasítások a központból”. Szigorúan titkos irattár a KGB 1975–1985 közötti globális műveleteiről]. London, 1992.
- 14 Hans Hubertus von Roenne: „Politisch untragbar...?” *Die Überprüfungen von Richtern und Staatsanwälten der DDR im Zuge der Vereinigung Deutschlands* [„Politikailag elviselhetetlen...?” Az NDK bírónak és államügyészeinek átvilágítása Németország egyesülése során]. Berlin, 1997; Uo.: *Die Praxis der Entscheidung über die Übernahme von Personal in den öffentlichen Dienst im Beitrittsgebiet während der Übergangsphase nach 1990 – unter Berücksichtigung der Bereiche Justiz, der Bildung sowie der Polizei am Beispiel der*

Catenhusen a berlini Humboldt Egyetem jogi karának megbízásából jelentette meg írását. Az irodalomjegyzék kétszáznál több tételt tüntet fel, és csak a tartalomjegyzék tíz oldalt tesz ki. A szerző az előszóban azt ígéri, hogy munkája az 1998-as kutatási állapotot veszi figyelembe. Valójában ezt nem teszi, sőt az átvilágítások vonatkozásában elengedhetetlen Gauck-hivatalbeli beszámolójelentéseket és von Roenne 1997-es munkáját is figyelmen kívül hagyja. Catenhusen csak az elavult, az 1990-es évek elején megjelent állambiztonsági irodalomból merít. Megelőzi teljesen a Gauck-hivatal publikációit, és ez olykor bizarr tévedésekhez vezet. A hivatásos ügynökök adatainál nem támaszkodott például Jens Gieseke idevágó alapvető munkájára,¹⁵ és ehelyett Karl-Heinz Arnoldnak, Hans Modrow munkatársának 1995-ben megjelent könyvére alapozta a mondandóját.¹⁶ Ez a munka a Gauck-hivatal kiadványaira hivatkozik, és bizonyos téves információkat is átvesz belőlük. Catenhusen nem csupán kritikátlanul átvette a téves adatokat, de még azt is állította, hogy az adatok „ugyan elavultak, de egyedül biztosak”. Még bosszantóbb a nem hivatalos munkatársakkal kapcsolatos megállapítása. A százhetvennégyezer aktív társadalmi munkatárs (ügynök) feléről megállapítja, hogy az ÁBM nomenklatúrájának értelmében nem is voltak ügynökök. Képtelen állításai a megfelelő irodalom ismeretében elkerülhetőek lettek volna. Catenhusen nem csupán a gondos irodalomkutatástól irtózott, hanem visszafogta magát a felülvizsgálati eredmények kiderítésében is. Catenhusen, ha intenzívebben foglalkozott volna a témával, észrevehette volna, hogy a felülvizsgálatok iránti érdeklődés 1994 óta csökkent, 1999-re pedig gyakorlatilag meg is szűnt.

Landesverwaltungen in den neuen Ländern und in Berlin [A csatlakozó területek közszolgálatába átveendő személyekről hozandó döntések gyakorlata az 1990 utáni átmeneti időszakaszban – különös tekintettel az igazságszolgáltatásra, az oktatásra és a rendőrségre – az új szövetségi államok és Berlin közigazgatásának példáján]. In *Materialien der Enquête-Kommission „Überwindung der Folgen der SED-Diktatur im Prozeß der deutschen Einheit”* [„A német szocialista egységpárti diktatúra következményeinek megszüntetése a német egység folyamatában” nevű Enquête-bizottság anyagai]. II/1. kötet. Baden-Baden, 1999, 544–649. o.; Helmut Müller-Enbergs: *Zum Umgang mit inoffiziellen Mitarbeitern – Gerechtigkeit im Rechtsstaat?* [Az ügynökökkel szembeni eljárásról. Igazságosság a jogállamban?] Uo. IV/2. kötet. 1335–1398 o.

15 Jens Gieseke: *Die hauptamtlichen Mitarbeiter des Ministeriums für Staatssicherheit* [Az ÁBM hivatásos munkatársai]. Berlin, 1995.

16 Karl-Heinz Arnold: *Schild und Schwert. Das Ende von Stasi und Nazi* [Pajzs és kard. A Stasi és a Nazi vége]. Berlin, 1995.

FÜGGELEK

- CATERINA ABBATI: *Ich, Carmen Mory. Das Leben einer Berner Arztochter und Gestapo-Agentin (1906–1947)* [Én, Carmen Mory. Egy berni orvos leányának és Gestapo-ügynöknek az élete (1906–1947)]. Zürich, 1999, Chronos, 263 o.
- CHRISTOPHER ANDREW–WASSILI MITROCHIN: *Das Schwarzbuch des KGB. Moskaus Kampf gegen den Westen* [A KGB fekete könyve. Moszkva harca a Nyugat ellen]. Berlin, 1999, Propyläen, 848 o.
- THOMAS AUERBACH: *Einsatzkommandos an der unsichtbaren Front. Terror- und Sabotagevorbereitungen des MfS gegen die Bundesrepublik Deutschland*. [Készültségek a láthatatlan fronton. Az Állambiztonsági Minisztérium terrorista- és szabotázs-előkészületei a Német Szövetségi Köztársaság ellen]. Berlin, 1999, Christoph Links, 192 o.
- CHRISTIAN BERGMANN: *Die Sprache der Stasi. Ein Beitrag zur Sprachkritik* [A Stasi nyelve. Nyelvkritikai adalék]. Göttingen, 1999, Vandethoek & Ruprecht, 133 o.
- HANS-CHRISTIAN CATENHUSEN: *Die Stasi-Überprüfung im öffentlichen Dienst der neuen Bundesländer. Die arbeits- und beamtenrechtlichen Grundlagen und ihre Umsetzung in der Verwaltungspraxis* [Stasi-átvilágítás az új szövetségi tagországok közzolgálatában. A munka- és hivatalnokjogi alapelvek és alkalmazásuk az igazgatási gyakorlatban]. Berlin–Baden-Baden, 1999, Arno Spitz–Nomos, 300 o.
- HUBERTUS KNABE: *West-Arbeit des MfS. Das Zusammenspiel von „Aufklärung“ und „Abwehr“* [Az ÁMB nyugati tevékenysége. A „felderítés” és az „elhárítás” összjátéka]. Berlin, 1999, Christoph Links, 598 o.
- JOHN O. KOEHLER: *Stasi. The Untold Story of the East German Secret Police* [Stasi. A keletnémet titkosrendőrség elhallgatott története]. Boulden–Oxford, 1999, Westview Press, 460 o.
- BARBARA MILLER: *Narratives of Guilt and Compliance in Unifeied Germany: Stasi Informers and Their Impact on Society* [Történetek a büntetendőségről és az engedékenységről az egyesült Németországban. A Stasi informátorai és hatásuk a társadalomra]. London–New York, 1999, Routlege, 598 o.
- ELISABETH PFISTER: *Unternehmen Romeo. Die Liebeskommandos der Stasi* [A Rómeó-vállalkozás. A Stasi szerelemkülönítménye]. Berlin, 1999, Aufbau, 208 o.
- MARIANNE QUOIRIN: *Agentinnen aus Liebe. Warum Frauen für den Osten spionierten?* [Ügynök-nők szerelemből. Miért kémkedtek a nők a Keletnek?]. Frankfurt am Main, 1999, Eichhorn, 399 o.
- RICHARD WIRES: *The Cicero Spy Affair. German Access to British Secrets in World War II*. [A Cicero-kémügy. Német hozzáférés a brit titkokhoz a második világháborúban]. Westport, 1999, Praeger, 265 o.
- JÜRGEN WÜST: *Menschenrechtsarbeit im Zwielicht. Zwischen Staatsicherheit und Antifaschismus* [Emberi jogi munka félhomályban. Állambiztonság és antifaszizmus között]. Bonn, 1999, Bouvier, 399 o.

Fordította id. Kurtán Sándor